

KULTURNA DIMENZIJA KONCEPTA OTPORNOSTI*

Olivera Pavićević*
Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd

Koncept otpornosti se može razumeti kao novi pristup rizicima savremenog društva. On je posebno značajan za populaciju mladih. Uvažavajući okolnosti koje su izazvane složenim društvenim promenama, prevashodno globalizacijskim, koncept otpornosti podrazumeva kulturno i kontekstualno zavisne individualne kapacitete za suočavanje sa rizikom i intenzivnim promenama. U radu se razmatra priroda zaštitnih faktora i njihova kontekstualna i kulturna osetljivost, kao i mogućnosti i značaj njihovog efekta izvan društava iz kojih potiču, što znači u nezapadnim populacijama. Uvažavanje specifičnosti pojedinih konteksta, kako unutar, tako i van nacionalnih kultura se pojavljuje kao neophodno u analizi fenomena otpornosti. Isto tako, se mora uvažiti da se otpornost i protektivni faktori moraju posmatrati kao deo celine koju čine pojedinac i društveno okruženje koje ih podstiče i podržava.

KLJUČNE REČI: otpornost / kultura / zaštitni faktori / globalizacija / adaptacija

UVOD

Rizične situacije, izbori ili događaji u sebi nose verovatnoću ostvarivanja kako negativnih, tako i pozitivnih ishoda. U tom smislu, rizik treba

* Ovaj tekst je nastao kao rezultat na projektu "Kriminal u Srbiji: fenomenologija, rizici i mogućnosti socijalne intervencije" (broj 47011) koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja RS.

* E-mail: oliverapavicevic@mts.rs

posmatrati i kao opasnost, i kao potencijal sa kojim se suočava mlada osoba. Prepoznavanje faktora rizika u specifičnim situacijama, iskustvima, stavovima i ponašanjima dovelo je do razvoja više istraživačkih modela koji organizuju ove faktore u okviru koncepta otpornosti (concept of resilience).

Engleska reč *resilience* potiče od latinskog glagola *resiliere* što znači skok, ponovno rađanje ili oporavak. U literaturi se prvi put koristi 1918. godine kada ga je Tomas Tredgold (Thomas Tredgold) iskoristio da opiše šumsko imanje u kome su pojedine vrste drveća bile sposobne da se prilagode i izdrže teška i iznenadna opterećenja bez lomljenja (McAslan, 2010 prema Theron et al. 2015:4). Četrdeset godina kasnije razvijeno je merenje *modulusa otpornosti* u svrhu ispitivanja otpornosti i izdržljivosti materijala u teškim uslovima. Nakon mnogo godina produktivnog korišćenja ovog pojma u fizici i inženjeringu on je prihvaćen u ekologiji i nauci o razvoju kao metafora za kapacitet dinamičkog sistema (kišne šume, porodica, zajednica) da se suprotstavi izazovima uništenja, opstanka i prosperiteta (ibid: 5). Koncept otpornosti stoji u "kontrapoziciji" sa konceptom otpora. Otpornost je fokusirana na aktivnosti nakon krize, dok se otpor fokusira na aktivnosti pre izbijanja krize (Lettieri et al. 2009).

Mnoge definicije otpornosti zahtevaju identifikaciju rizika i izazova, a zatim definisanje mera koje će dovesti do pozitivnog ishoda (Alvord i Gardos, 2005). Međutim, i dalje traje debata o tome šta čini otpornost, posebno kada se koncept primenjuje na pojedince. Sporna pitanja su kako procenjivati uspešnu adaptaciju na teškoće i kojim kriterijumima definisati uspešnost. Otpornost nije jednodimenzionalni, dihotomni atribut koji pojedinac ima ili nema. Teorija otpornosti je fokusirana na prednosti za razliku od deficita i ona podrazumeva više veština koje pojedinca mogu vratiti normalnom razvoju uprkos kritičnim i neželjenim okolnostima kojima je izložen. Svi se rađaju sa urođenim kapacitetom za otpornost, a nekoliko najvažnijih atributa otpornosti kod dece su: socijalna kompetencija, veština rešavanja problema, kritička svest, autonomija i osećaj svrhe (Bernard, 1991).

Navedeni faktori zaštite omogućavaju uspostavljanje balansa u odnosu na faktore rizika i smanjuju sklonost ka negativnom ishodu. Otpornost je uzajamno dejstvo individualnih svojstava i svojstava okruženja. Novije studije ukazuju da se otpornost može najbolje konceptualno reprezentovati kao razmena koju čini ličnost u okruženju (Masten, 2001; Bernard, 2004; Lipsitt i Demick, 2012). Protektivni faktori prevazilaze karakteristike etniciteta, kulture, geografije, roda i vremena

Činjenica da svi mladi ljudi imaju kapacitet za pozitivan razvoj ne sme navesti istraživače otpornosti da opravdavaju ekonomsku i političku

neaktivnost primerima dece koja su "nekako uspela". U svetu koji karakteriše rast globalnog siromaštva, zlostavljanja, nasilja i drugih pretnji "nekako" ne sme više da bude pitanje sreće (Bernard,2004). Mladi ljudi su otporni, ali nisu nepobedivi, te njihov zdrav razvitak zavisi od rasta i unapređivanja inetrvencija dizajniranih da obezbede mladim ljudima prilike i podršku.

Zaštitni faktori uključuju kognitivne sposobnosti, veštinu u rešavanju problema, veru i osećanje smisla, pozitivni pogled na život, bliske odnose sa odraslima, negu i podršku od strane ljudi koji poštuju pravila (Masten i Reed, 2002). Oni, prema nekim istraživačima, obuhvataju inteligenciju, međuljudske odnose, zdrava verovanja, samopouzdanje i samoeфикаsnost (Bender et al. 2007). Elementi koji doprinose otpornosti su smelost, pozitivna emocija, samounapređivanje, osećanje smisla i svrhe.

U kanadskom istraživanju kapaciteta mladih muškaraca u borbi sa stresom, ustanovljeno je da različiti nivoi njihove sposobnosti zavise od pristupa materijalnim resursima, pristupa odnosima podrške, razvoja poželjnog ličnog identiteta, iskustva moći i kontrole (autonomija), poštovanja kulturnih tradicija, iskustva socijalne pravde i iskustva kohezije sa drugima (Ungar, Brown, et al. 2008).

Socijalna kompetencija obuhvata kvalitete kao što su empatija, briga, fleksibilnost, veština komunikacije i smisao za humor. Veštine rešavanja problema podrazumevaju sposobnost deteta da razmišlja apstraktno i daju mu mogućnost da generiše alternativna rešenja za kognitivne i socijalne probleme. Kritička svest je smislen odnos prema strukturama okrutnosti (na primer, alkoholizmu roditelja) i generiše strategije za njihovo prevazilaženje. Autonomija je osećanje sopstvenog identiteta i sposobnost da se deluje samostalno kao i sposobnost da ostvarivanja neke vrste kontrole u okruženju. Konačno, osećanje svrhe uključuje ciljeve, obrazovne težnje i veru u svetlu budućnost (Bernard, 1991).

Osećanje svrhe¹ se u nekim istraživanjima (Bronk,2005; Damon i Bronk,2007) pokazalo kao značajan protektivni faktor koji je praćen osobinama otvorenosti, oduševljenjem prema interesima i vrednostima kojima su mladi

¹ Potreba za procenom sadržaja svrhe potiče od pojave da neki pojedinci sa izraženo besmislenim ciljevima (diktatori, fašisti) često imaju snažano i jasno osećanje svrhe u svojim životima. Takvi pojedinci bi pokazivali iste rezultate u merenjima kao i oni sa visokim pozitivnim osećanjem životne svrhe, tako da takva merenja mogu da maskiraju izuzetno važe individualne razlike. Istraživanja sadržaja ciljeva ukazuje na potrebu za procenom prirode nečije svrhe, a ne samo mere u kojoj je pojedinac poseduje. Sadržaj različite svrhe može različito uticati na dobrobit individue (Damon i Bronk,2007)

posvećeni. Ono doprinosi nizu kreativnih strategija za prevazilaženje izazova, aktivnom traganju za rešenjima unutar zajednice i uspostavljanju intezivnih i dugoročnih odnosa sa mentorima. Osećanje svrhe dovodi do razvijanja snažnog osećanja moralnog identiteta i otpornosti. Kritičan period u usvajanju pozitivnog osećanja svrhe karakterističan je za ranu mladost kada se pojavljuje i osećanje besmisla povezano sa destruktivnim ponašanjem. Osećanje svrhe je u pozitivnoj korelaciji sa moralnim razvojem i psihološkim zdravljem mladih (Mariano,2007).

Percepcija pojedinca da je pred njim svetla budućnost može biti zaštitni faktor koji mu/joj daje razloge za vrednovanje života i pomaže razvijanje strategije orijentisane na izbegavanje beznađa (Haugen, 2000). Socijalne veštine i kompetencija koje su zasnovane na odgovornosti, komunikativnosti, empatiji, altruizmu i praštanju odvraćaju mladu osobu od prihvatanja antisocijalnog ponašanja u ostvarivanju željenog cilja. Pozitivni razvoj je zasnovan na intuitivnom i refleksivnom razumevanju osnovnih ljudskih potreba za ljubavlju, pripadnosti, samosvesti, ostvarivanju moći i značenja. Razvojna perspektiva vidi mlada ljudska bića kao predisponirana da ostvare ove kapacitete tražeći i podržavajući njihove sposobnosti da zaštite sopstveni identitet i pronađu svrhu i smisao u svojim životima tako što će umeti da reše probleme i urade ono što je potrebno (Bernard, 1997).

Istraživanja o otpornosti, o tome kako se mladi uspešno razvijaju i odrastaju sa teškim nedaćama i traumama, u porodicama sa alkoholizmom i narkomanijom, mentalnim bolestima i zapostavljanjem, ili ratom razorenim, siromašnim i diskriminatornim zajednicama ukazuju na značaj ličnih stavova, verovanja i nadležnosti koji su povezani sa zdravim razvojem. Nije reč samo o transformaciji pojedinaca, već o celom sistemu školstva, organizacija u okruženju i širem društvenog sistema koji se bavi mladima. Uspešan rad sa mladima je često podvig pojedinaca koji nisu imali institucionalnu podršku i radili su u suprotnosti sa preovlađujućom praksom kulture i politike orijentisane na rizike i probleme u ustanovama u okviru kojih su radili.

OTPORNOST KAO SADEJSTVO INDIVIDUE I OKRUŽENJA

Praktičari i kreatori politike okreću fokus od uzaludne opsednutosti faktorima problematičnog ponašanja i prevencije visokog rizika ka alternativnim istraživanjima otpornosti i pozitivnog razvoja mladih ljudi. Pretpostavka ovog pristupa je da pozitivan razvoj čine rezultati ostvarivanja građanske, društvene, kulturne, fizičke, emocionalne, intelektualne ispunjenosti na osnovu zadovoljavanja potreba mladih ljudi

za sigurnošću, strukturom, ljubavlju i pripadnošću, samosvešću, postignućem, snagom i značenjem. Nasuprot tome, tipičan problem prevencije je da kad identifikuje problem, proizvoljno bira strategije "popravljanja dece", često završavajući u politikama nulte tolerancije, proterivanju problematične dece iz škole i ranim pritvorima, što prouzrokuje mnogo više štete (Bernard,1997).

Upoznavanje sa karakteristikama porodice, škole i okruženja koje podržavaju kapacitete za zdrav razvoj su od presudnog značaja. Nastavnici u školama i društvene organizacije koje se bave mladima moraju biti izvor zaštite i svetle tačke nade iz perspektive pozitivnog razvoja. Ostvarivanje kvalitetnih odnosa i mogućnosti za participaciju podrazumeva promenu sistema i evaluaciju programa u skladu sa pristupom zasnovanom na ekološkim sistemima koji podržavaju iskrene odnose, komunikaciju sa visokim očekivanjima, pozitivna uverenja i mogućnosti za učešće i doprinos (Bernard, 1991).

Fokus istraživačkih programa koji su koncipirani na otpornost se, u velikoj meri, odnosi na razumevanje uloge sistema usluga i službi koje mogu da maksimiziraju potencijalno dobre rezultate i ublaže nepovoljne efekte u slučajevima mladih sa složenim potrebama. Postoji problem konstantnog jaza između obrazovanja, dečije i socijalne zaštite, instituta za mentalno zdravlje, maloletničkog pravosudnog sistema, službi za zapošljavanje. On treba da bude prevaziđen novim saznanjima i praksama u kojima će se unapređivati njihova funkcionalna koordinacija zasnovana na generalizovanom principu podrške.

Novija istraživanja rizika i otpornosti koja se oslanjaju na ekološki pristup daju ključni značaj procesima "navigacije" i "pregovora" koji zahtevaju delanje, interakciju i dostupnost (Ungar,2007). *Navigacija* traži od individue ispoljavanje intencionalnosti, motivacije i kretanja. To podrazumeva postojanje prihvatljive destinacije i kretanje ka krajnjoj tački u kojoj je se planira sledeći korak. Takođe, neophodno je i verovanje da je tačka ka kojoj se kreće ostvariva jer su sredstva za dostizanje odredišta dostupna, pristupačna i smisljena, čime se obezbeđuje više od same namere pojedinca da se kreće dalje. Kontekst i ljudi koji kontrolišu resurse moraju biti angažovani u procesu navigacije što znači dostupnost resursa koje je pojedinac u stanju da koristi, a ne samo njihovo prisustvo u prostoru u bilo kom obliku. Pregovori su usredsređeni na interaktivne procese kojima se pridaje značenje resursima, jer oni postaju funkcionalni i korisni kroz odluke pojedinaca o njihovom značaju i značenju. Pojedinici i grupe komuniciraju tako što obezbeđuju sredstva koja se mogu koristiti u promovisanju pozitivnog rasta i razvoja (Ungar,2007 et al.). Time se značaj resursa i službi za njihovo

obezbeđivanje u smislu otpornosti ne razume njihovim postojanjem po sebi, već ona postaju dragocena kada su smisljena i dostupna. U istraživanju je posebna pažnja posvećena razumevanju načina na koji su životi mladih ljudi ispresecani sistemima usluga i efektima različitih obrazaca u postizanju rezultata. Fokus je stavljen na razumevanje različitih načina na koji bi angažman različitih servisa mogao da pokaže dobre rezultate. Posebne uloge koje servisne usluge mogu imati u iskorišćavanju resursa otpornosti u skladu sa postojećim rizicima otvaraju put ka uspešnoj adaptaciji različitim kontekstima.

Socijalne, zdravstvene i pravosudne usluge i intervencije, posebno kada su u pitanju maloletnici (zbrinjavanje, delinkvencija, mentalno zdravlje, dopunsko obrazovanje) zahtevaju koordiniran angažman u programima koji nije dovoljno sistematski ispitan (Ungar et al. 2012). Usled toga, nije jasno da li maloletnici u riziku koji primaju više usluga pokazuju bolje rezultate, i da li oni zavise od viših nivoa rizika, ili drugih faktora kao što su pol, nacionalnost, dostupnost usluga ili od precepcije pružaoca usluga o spremnosti mladih da se uključe u njih. Formalni resursi kao što su socijalne službe, obrazovanje, maloletničko pravosuđe i zdravstveni sistemi mogu imati ključnu ulogu u poboljšanju rezultata bez obzira na individualne karakteristike. Priroda pruženih usluga, a ne karakteristika klijenata ima presudan značaj (Dodge i Coleman, 2009; DuMont, et al., 2007; Eggerman i Panter-Brick, 2010; Elliott, et al., 2006).

Zaštitni efekti usluga se moraju proučavati i pojačavati, mimo drugih zaštitnih faktora koji postoje u ekološkom sistemu, poput porodice, škole, crkve, zajednice. Odsustvo razmatranja održivog načina na koji višestruke i eventualno preklapajuće formalne usluge imaju uticaj na živote mladih, kao i njihove interakcije sa drugim aspektima njihovog života proizvode različite vrste ishoda, pri čemu postoje značajne praznine u postojećem znanju (Ungar, et al. 2012). Razvijanje pojedinih komponenti unutar posebnih službi i servisa i njihovo međusobno podražavanje mogu predstavljati mehanizam koji će pomoći pojedincu da postane sposoban za podnošenje i prevazilaženje stresa i nedaća. Dinamična priroda rizika zahteva različite kombinacije intervencija koje će biti karakteristika specifičnih i korisnih programa. Oni su sračunati na adaptaciju i izmene koje mogu biti napravljene u društvenom miljeu koji se nalazi između individualnog i najšireg društvenog nivoa. Pri tome, posebna pažnja treba da se posveti vremenskoj dimenziji jer se u dužem periodu može menjati značaj i efekat pružene usluge i podrške usled pormene okruženja i iskustva pojedinca tokom vremena. "Individualno delanje pojedinca i

latentni kapacitet da se nosi sa nevoljama može da objasni mali opseg varijabli mogućih ishoda" (Ungar et al. 2012:151).

Sa ekološkog stanovišta, usluge predstavljaju ključni aspekt socijalnog i materijalnog okruženja ranijih mladih i one direktno utiču na ishode povećavajući njihove individualne kapacitete da se izbore sa rizicima ili da ih koriste kao podsticaj pozitivnom razvoju. Ekološko-transakciona teorija je jedan od novijih načina da se izoštri ovaj fokus na broj i kombinaciju intervencija koje mogu promovisati pozitivnu promenu kod ranjivih porodica (Bottrell,2009). Ekološko-transakciona perspektiva pruža perspektivu za istraživanje načina na koji sistemi brige i podrške mogu da dejstvuju zajedno i proizvedu različite ishode za mlade u nevoljama. Ova perspektiva je sazdana od ekološkog (Bronfenbrenner,1977) i društveno-ekološkog (Ungar,2012 et al.) pristupa. Ekološko-transakciona teorija polazi od pretpostavke da deca funkcionišu u okviru višestrukih konteksta ili ekologija, i da svi oni igraju važnu ulogu u razvoju dece kroz procese interakcije i transakcije unutar i između ovih konteksta.

Rizik se doživljava kao multidimenzionalni konstrukt koji se odnosi na tekuću izloženost višestrukim socijalnim i ekonomskim nedaćama koje se mogu posmatrati kao faktori različitog tipa. Shodno tome, otpornost je takođe, potrebno koncipirati kao multidimenzionalni konstrukt koji istražuje pojedinačne, relacione i kontekstualne aspekte pojedinca. Ekološko-transakcioni pristup daje okvir za razumevanje iskustva i okolnosti u kojima se nalaze mladi u riziku. Formalne usluge (državne i nevladine) i njihova uloga u podršci pozitivnih ishoda na ontogenetskom nivou se sagledavaju kao susret servisa koji uključuje ličnu otpornost i profile rizika. Mikrosistem predstavljaju porodica, vršnjački odnosi i školsko okruženje; ekosistem uključuje naselja i zajednicu, kao i angažman u shodnim aktivnostima; i na kraju makrosistem uključuje kulturne i šire sisteme, kao što su vlast, organizacione politike i strukture koje utiču na svakodnevni život. Istraživanje komponenti i uloga svakog od ovog sistema, njihove međusobne interakcije i praćenje uticaja i efekata koje adekvatno kombinovane usluge imaju na razvoj i ishod za mlade u riziku čini osnovu ekološko-transakcionog pristupa.

VARIJACIJE U ADAPTACIJI

Uprkos širokom spektru definicija otpornosti, prisutna su dva neizostavna elementa. Jedan se odnosi na situaciju nevolje, visokog rizika ili opasnosti, a drugi na uspešnu adaptaciju-kompetenciju (Luthar, et al.2000, Masten, 2001, Schilling,2008). Nedaće se ocenjuju kao negativne životne okolnosti

dok je adaptacija definisana kao uspešno obavljanje razvojnih zadataka (Schilling,2008).

Kontroverze koje se pojavljuju u vezi sa konceptom otpornosti odnose se na pitanje šta znači biti uspešno adaptiran pojedinac. Kako znamo da je dete dobro i kako vršimo procene da li ono napreduje u životu? Procene o tome generalno odražavaju očekivanja zasnovana na skupu znanja o razvoju dece koja se kroz kulturu prenose sa jedne na drugu generaciju. Očekivanja i smernice se prenose kroz različite kulturne sadržaje koji se kreću od knjiga za decu do popularne kulture, kao i kroz pun opseg ljudskih aktivnosti (Masten i Coatsworth, 1998:206). Obrasci efektivne adaptacije u okruženju se široko definišu u smislu razumnog uspeha koji ne podrazumeva fenomenalna dostignuća. Oni zavise od uzrasta, roda u kontekstu njegove/njene kulture, društva i vremena (Masten i Coatsworth, 1998). Kompleksne interakcije deteta ili mlade osobe i okruženja su izložene konstantnoj promeni, jer je dete živi sistem koji funkcioniše u okviru drugih živih sistema kakvi su porodica ili škola (Masten i Coatsworth, 1998). Pojedinac je interaktivan sa svojom okolinom i njegovo ponašanje zavisi od iskustva. Ispitivanje efekata stresa se ne može da eksperimentalno izdvojiti kao u fizici, posebno kada je u pitanju njegovo kumulativno dejstvo. Takođe, procena efekta stresa je diskutabilna, jer i nakon ukljanjanja izvora stresa, stres ne mora nestati jer se njegovo dejstvo nastavlja u domenu misli i osećanja (Tarter and Vanyukov,1999).

Problem konceptualizovanja otpornosti, takođe, potiče od činjenice da se adaptacija može pojaviti kroz trajektorije koje se opiru normativnim očekivanjima, jer se kriterijumi za pozitivne ishode zasnivaju i odražavaju normativne sudove zasnovane na dominantnoj kulturi. Takve ocene prečutno podržavaju pretpostavku da je "normalno" funkcionisanje po prirodi zdravo i fleksibilno. Kriterijumi za ocenjivanje dobre ili pozitivne adaptacije su raznoliki i zavise od konteksta i oblasti u kojoj se primenjuju. Specifični kriterijumi mogu biti zadovoljeni u jednoj sferi, kao što je uspeh deteta u nekoj posebnoj disciplini, dok na generalnom planu, mlada osoba istovremeno može pokazivati probleme u adaptaciji.

Kontekstualna analiza koncepta otpornosti može dovesti do nedoumica u ocenjivanju pojedinih problematičnih izbora i ponašanja. Ponašanja koja se procenjuju kao antidruštvena ili neprilagođena, mogu se, u specifičnim situacijama razumeti i kao deo strategije preživljavanja. Shodno tome, potrebno je uvažiti kontekstualne specifičnosti otpornosti i uspostaviti kriterijum zdrave adaptacije kao suštinu ovog pojma. Individualni faktori otpornosti, poput autonomije, socijalnih veština, osećanja svrhe ili smisla života mogu biti, deo ponašanja koje prilagođeno problematičnom porodičnom i socijalnom ambijentu. U takvim okolnostima disfunkcionalna

ponašanja se mogu razumeti kao deo pozitivne adaptacije pojedinca. Na primer, istraživanje o nasilju devojaka pokazalo je da se borba i strategija preživljavanja mladih žena koje su bile suočene sa visokim i konstantnom pretnjom njihovom ličnom i fizičkom integritetu zasnivala na aktu nasilja (Hine and Welford, 2012). To je akt koji se, toj specifičnoj situaciji razume kao izraz delanja i samoosnaživanja, pre nego jednostavno disfunkcionalno i destruktivno ponašanje. Otpornost se iskazuje kao delanje individue čiji je integritet i dostojanstvo ugroženo, premda ono može podrazumevati nasilne odgovore i kršenje pojedinih normi. U ovom slučaju normirani odnos između nasilnog roditelja i deteta će biti osporen kontekstom porodičnog nasilja.

Međutim, konverzija vrednosti koju zahteva opstanak individue u izrazito nepovoljnim okolnostima može imati i dalekosežne posledice za njen kasniji psihološki i socijalni život². Postoji niz problematičnih životnih i socijalnih situacija koje individuu dovode stanje koje podrazumeva podnošenje nepravde čiji su efekti obeshrabrivanje i podrivanje samopoštovanja. Oklonosti u kojima školski nastavnik posredno ili neposredno diskriminiše učenike, ili u kojim poslodavac vrši negativnu selekciju zanemarujući profesionalne kvalitete izazivaju stav i ponašanje koje potencijalno može da krši propisana pravila. Uspesna adaptacija ne podrazumeva nekonfliktni odnos u kome je isključivi cilj materijalni i psihološki komfor, već mora da zadovolji uslove očuvanja integriteta i ostvarivanje digniteta individue. Individualizacija otpornosti koja ne uključuje odgovor i podršku okruženja prepoznatim ličnim kapacitetima otpornosti može dovesti do negativnog ishoda u individualnom ili kolektivnom razumevanju koje promovišu otpornost kao antisocijalnu vrednost. Otpornost može poprimiti oblik agresije ukoliko se nasilni obrazac pokaže kao delotvorniji u ostvarivanju zaštite i opstanka, posebno, marginalizovanih pojedinaca. Međutim, taj vid adaptacije je kratkoročno rešenje koje se na dug rok pojavljuje kao problem i za pojedinca i za društvo.

Otpornost varira kao odgovor na promene u društvenoj i materijalnoj životnoj sredini i zato je potrebno fino razumevanje ishoda koji se različito manifestuju u zavisnosti od konteksta. Iznijansirano i senzibilno razumevanje otpornosti prepoznaje različite resurse i tačke u životu pojedinaca koje olakšavaju i jačaju otpornost, od onih koji povećavaju nivo rizika. Takav pristup traži oprez u iznalaženju rešenja jer naglašava da pojedinci mogu biti manje ili više otporni, da taj status menjaju tokom vremena kao rezultat kompleksnih

² Mada se u pomenutom istraživanju pokazalo da su kroz nasilni odgovor na zlostavljanje žene kasnije usvojile obrasce ponašanja koji su im pomogli u ostvarivanju profesionalnog uspeha (Hine and Welford, 2012).

interakcija između pojedinaca, društvene sredine i fizičkog okruženja. Postoje pojedinačni razvojni putevi koji predviđaju dobre rezultate, ali su duboko vremenski i kontekstualno zavisni. Faktore rizika ne treba identifikovati u ključu uzročno-posledičnih odnosa, već u suptilnom razumevanju složenih načina na koji interakcioni procesi pomažu mladima da se razvijaju u različitim kontekstima (Sanders, et al. 2012). Pojedinačni uzroci i njihovo identifikovanje nije dovoljno za objašnjenje loših rezultata u mladosti i kasnijem odraslom dobu, i oni se moraju posmatrati kao spektar faktora koji se u različitim varijacijama i odloženim efektima ispoljava kroz vreme (Fergusson & Horwood 2003; Garnezy, 1987).

Kriterijumi za procenu efektivne adaptacije mogu biti uski i specifični, ali postoji skup zajedničkih kriterijuma koji se generišu preko roditelja, zajednice i kulture i oni odražavaju glavne zadatke adaptacije i razvoja i ključne kriterijume na osnovu kojih se prilagođavanje u društvu ocenjuje. Ovi kriterijumi se nazivaju razvojnim zadacima (Havighurst, 1972). Brojni razvojni zadaci u osnovi izražavaju nekoliko širokih domena u kojima se mora ostvarivati razvojni napredak. Način na koji se osmišljava i meri pozitivan ishod koji potiče od otpornosti³ zahteva posebnu pažnju. Pojedinci mogu biti otporni usled funkcionisanja na visokom nivou efikasnosti, a da pri tome, budu "mrtvi" iznutra.

Otpornost se mora posmatrati kao promenljiva, a ne kao fiksna osobina pojedinca. Kvalitet koji proističe iz procesa ponovljenih interakcija između čoveka i povoljnih karakteristika okruženja čini da se stepen otpornosti pojavljuje u meri u kojoj kontekst poseduje elemente koji podstiču otpornost (Gilligan, 2001). Pod pretpostavkom da se dete uspešno razvija i pod nepovoljnim okolnostima (uslov za otpornost) različite porodice i zajednice nude vrlo različite resurse koje mogu omogućiti blagostanje. Ponašanje deteta ili mlade osobe koja čini najviše na planu otpornosti može delovati drugačije onima koji imaju bolje pristupe raspoloživim resursima. Ungar daje primer mladića u ruralnoj Indiji koji pridruživanjem paravojnoj grupi u odbrani prava njegove nacionalne zajednice za samoopredeljenje ostvaruje

³ Može se govoriti o razlici između oporavka i otpornosti. Oporavak se odnosi na pojedince koji dožive iskustva "simptoma na donjoj granici" pre nego što se povrate u normalno stanje i nivo zdravog funkcionisanja (Bonanno 2004, prema Wong i Wong, 2011:588). Otpornost se odnosi na sposobnost da se održe relativno stabilni, zdravi nivoi psihičkog i fizičkog funkcionisanja pojedinca. Razlika između oporavka i otpornosti je često nejasna. Otpornost se može pojavljivati u najmanje tri prototipska obrasca koji se mogu javiti u različitim kontekstima kod različitih pojedinaca. Snaga otpornosti se može diferencirati kao *obnova* – povratak u normalno funkcionisanje; *nepovredivost*- relativna neoštećenost od strane nedaća ili trauma; *postraumatski razvoj*-povratak uz ojačanje (Wong i Wong, 2011).

osećanje pripadnosti, lično značenje, iskustvo samoefikasnosti, sticanje životnih veština, kulturnu vokaciju i etničku identifikaciju, što sve predstavlja uslove za zdravo funkcionisanje u vezi sa otpornošću. Ali, njegova adaptacija je nekonvencionalna i protivzakonita. Iz njegove perspektive, međutim, kao i mnogih drugih mladih iz te zajednice, njegova paravojna pripadnost se može posmatrati kao održivo rešenje za opasno i obeshrabrujuće okruženje (Ungar, 2008:221). Ovde je reč o resursima, a ne o kategoričnim presudama šta je, a šta nije uspešna adaptacija u okolnostima stresa (ibid: 221). Razumevanje konteksta u kojem se stiču sredstva za otpornost važno je da bi se izbegla hegemonija u ocenjivanju uspešnje i dobre strategije adaptacije.

Generalno, postoje dve vrste kriterijuma za procenu dobre adaptacije. Spoljni, koji adaptaciju ocenjuje kroz fokus ispunjavanja socijalnih, obrazovnih i profesionalnih očekivanja društva i kulture. Drugi je interni, po kojem je adaptacija fokusirana na postizanje psihološkog blagostanja koje je u skladu sa kulturnim kontekstom. Ova dva kriterijuma se dopunjuju, a većina kultura neguje jedan kriterijum više, u odnosu na drugi (Wong i Wong,2011). Transformacioni potencijal ima značenje odluke o rekonstrukciji i predstavlja primer dobre unutrašnje adaptacije.

Ono što se smatra pozitivnim zavisi od kulturnog konteksta (Ungar,2004). Značenje otpornosti i uspešne adaptacije zavisi od načina na koji su one definisane od strane zajednice, a njihova realizacija od otpornosti pojedinca. Argument kulturnog relativizma ne isključuje univerzalne indikatore dobrobiti, ali ukazuje na različito i kulturno specifično značenje otpornosti u različitim kulturnim kontekstima. Posebno se to odnosi na mali broj istraživanja otpornosti u većinskim (na svetskom nivou) nezapadnim društvima.

KULTURNA DIMENZIJA OTPORNOSTI

Otpornost je višedimenzionalni proces koji, između ostalih, obuhvata i kulturnu dimenziju kao deo kulturnog konteksta (Ungar et al. 2007).

Konceptualizacija otpornosti uključuje ekološku i kulturnu dimenziju, "jer u okolnostima nevolje (psihološke, ekološke i dr.) otpornost predstavlja kapacitet pojedinca da usmerava svoj put ka zdravom održanju resursa, uključujući mogućnost blagostanja, i uslova u kojima porodica, zajednica i kultura mogu da obezbede zdrave resurse i iskustva u sklopu kulturnih značenja" (Ungar,2008:225). Šire razumevanje otpornosti priznaje kontekst i razvija ga kroz životni vek pojedinca. Otpornost se definiše kao potencijal da se pokaže snalažljivost u korišćenju raspoloživih internih i eksternih resursa kao

odgovor na različite kontekstualne i razvojne izazove (Pooley i Cohen,2010). Otpornost i srodne veštine variraju u zavisnosti od konteksta, vremena, starosti, pola i kulturnog porekla (Werner i Smith, 1992).

Istraživači otpornosti su, većinom, fokusirani na rezultate koji su se baziraju na zapadnoj kulturi sa naglaskom na individualnim i relacijskim faktorima koji su karakteristični za preovlađujuću populaciju i njihovo definisanje zdravog funkcionisanja (nastavak školovanja, povezanost sa negom roditelja ili staratelja, formiranje stabilnog odnosa sa jednim životnim partnerom u kasnijem životnom toku, nedelinkventni oblici adaptacije). U ovakvo koncipiranom fenomenu otpornosti nedostaje osetljivost za faktore zajednice i kulturni kontekst koji bi ga definisao u skladu sa različitim populacijama, što se svakako manifestuje u njihovoj svakodnevnoj praksi (Ungar, 2004,2005). Međukulturna validacija rezultata nije rigorozna kvalitativna ili kvantitativna istraga ishoda otpornosti u nezapadnom kulturnom kontekstu, jer se još uvek i ne zna, šta znači otpornost u nezapadnom stanovništvu i marginalnim grupama koji žive pored svojih suseda ukorenjenih u zapadne konstrukte (Ungar,2008).

Socioekološki sistemi nisu ni kulturno neutralni (Smith, Bond i Kagiticibasi, 2006)⁴, niti su se odvijaju na individualnom nivou. Postoji više nivoa koji se kreću od lokalnog ka širokim globalnim kontekstima u koje su sistemi smešteni. Usled toga je koncept otpornosti kao mehanizam koji podržava kompetentno prilagođavanje rizicima usko povezan i oblikovan prema kulturi koja definiše socijalnu ekologiju (Masten, 2013;Ungar,2011). Način na koji su povezani mikro i makro kulturni konteksti promovise kulturni vodič za svakodnevni život. Taj proces uključuje, ali nije isključivo ograničen, kulturnim skriptama, nacionalnim identitetom i širim vrednosnim sistemom (Theron et al.2015). Analiza i podsticanje otpornosti u različitim kulturnim kontekstima zahteva istraživanja o primenjivosti koncepta otpornosti, kako u zapadnim, tako i u ne-zapadnim kulturama.

Sredstva za opstanak koja stoje pojedincima na raspolaganju se drastično razlikuju, te razumevanje kulturne uronjenosti konstrukta otpornosti mora uzeti u obzir razlike u onome što se smatra dobrim rezultatima i očekivanjima u skladu sa normativnim ponašanjem (Ungar, 2008). Putevi do dobrobiti su različiti u različitim situacijama i u različitim tačkama životnog veka. Relativni značaj samoefikasnosti, smisla, nade, uključivanja i etničkog identiteta se

⁴ Kulturna psihologija i etnička psihologija predstavljaju discipline koje uključuju antropologiju, sociologiju i psihoanalizu. One istražuju međukulturne ili unutarkulturne razlike i otkrivaju kulturne i vrednosne modele, kao i modele samokonstrukcije izlažući ih kritici u svrhu usaglašavanja analize na individualnom i nacionalnom nivou.

razlikuje u mnogim populacijama širom sveta. Evrocentrična epistemologija opstaje u primeni koncepta otpornosti nasuprot očigledne potrebe za heterogenim pristupom. Srodni koncepti kao što su samoeфикаsnost, socijalna pomoć, socijalna pravda, socijalna zaštita i ekonomski razvoj se izvoze u nezapadne kulture i ako nisu autohtoni, niti potiču iz tih kultura, premda je njihova relevantnost i za ta društva neosporna (Johnson-Powell and Yamamoto, 1997, prema Ungar, 2008:222).

Kultura u velikoj meri oblikuje značenje otpornosti propisujući vrednosti i očekivanja u smislu određivanja važnosti i kvaliteta onoga što se naziva pozitivna adaptacija i funkcionisanje. Kultura dodeljuje različita značenja i vrednosti različitim zaštitnim faktorima. Ispitivanje uticaja kulture na otpornost mora uvažiti činjenicu da nisu svi zaštitni mehanizmi propisani kulturom podjednako podsticajni za razvijanje otpornosti.

Neke kulture su u većoj meri fokusirane na očvršćivanje karaktera, dok se druge fokusiraju na sreću i zadovoljstvo svoje dece. U prvima se, podstiču odgovornost, disciplina i istrajnost kao kapaciteti otpornosti, dok druge malo zahtevaju od mladih i odlažu osećanje i prihvatanje odgovornosti. Međutim, to ne znači da se će u duboko individualističkoj kulturi Zapada kapacitet otpornosti zasnivati na istovetnim osobinama. Međukulturna istraživanja pokazuju teritorijalne, etničke, kulturne i razlike u okruženju (urbano, ruralno, kolektivno-individualno) i njihov uticaj na različite elemente otpornosti (svrha, smisao, autonomnost). Neke etničke grupe pokazuju veći značaj vere i duhovnosti (Mariano, 2007), neke su fokusirane na osećanje smisla života (Kiang and Fuligni 2010) što ukazuje na prednost ekološke i kontekstualne perspektive u istraživanju otpornosti mladih. U svrhu razumevanja toga šta u jednoj sredini doprinosi razvijanju otpornosti, moraju se uzeti u obzir, kako pojedinci, tako i porodica, škola, vera i kultura. Identitet individue proizlazi iz društvenog i kulturnog identiteta (Schwartz, 2006). Vrednosti i ponašanja koja čine kulturni identitet pojedinca predstavljaju specifične ideale i verovanja koji su svojstveni datoj kulturi i mogu uključivati konstrukcije kao što su individualizam-kolektivizam, porodične vrednosti, poštovanje roditelja (Jensen, 2003). Kulturni identitet uključuje i osećanje solidarnosti koje je u skladu sa principima određene kulturne grupe.

Ungar, daje četiri predloga kojima nastoji da interveniše na temu kulturne relevantnosti koncepta. Prvi je uvažavanje postojanja globalnog i kontekstualno specifičnog aspekta života mladih ljudi koji doprinose njihovoj otpornosti, drugi se odnosi na činjenicu da aspekti otpornosti vrše različitu meru uticaja na život deteta u zavisnosti od specifičnosti kulture i konteksta u kome se realizuje otpornost, treći uspostavlja vezu između aspekata života koji doprinose otpornosti mlade osobe i istražuje njihov

međusobni odnos u okviru obrazaca koji odražavaju njen kulturni kontekst, četvrti se odnosi na tenzije između pojedinaca i njihovih kulturnih konteksta i njihovo rešavanje na načine koji odražavaju specifične odnose između aspekata otpornosti (Ungar, 2008:219)

Dinamički aspekt kulture čini odnos kulture i otpornosti još kompleksnijim. Kultura se ne pojavljuje kao homogeni entitet, već kao prostor susretanja i osporavanja različitih kontradiktornih kulturnih logika i sistema značenja. Kultura je poprište različitih kulturnih praksi koje akteri biraju na različite načine. Lokacija kulture više nije fiksni geografski prostor, ona se konstituše na različitim lokacijama i odražava kretanje naroda, kapitala i simboličkih sistema (Merry 2001). Ubrzavanje kulturnih promena izazvano procesom globalizacije povećava interakciju između različitih delova sveta putem novih komunikacionih tehnologija. Snage izvan kontrole pojedinaca imaju veliki uticaj na njihov svakodnevni život.

Kulturni identitet osobe može da se promeni jer proces akulturacije može podstaći pojedinca da preispita svoja osnovna verovanja, izbor jezika i stavove, kao i važnost individualnog u odnosu na grupu (Schwartz, 2006).

U globalizovanom društvu većinska kultura retko ima jedinstven uticaj (Ungar et al. 2007). Konceptualizacija i razvoj normativnog identiteta je važna, koliko i procena vrednosti specifičnih identitetskih statusa (odbacivanje nepoželjnih) koji su duboko ukorenjeni u individualističku kulturu Zapada. Oni ne podrazumevaju univerzalnost i bezrezervnu primenjivost na adolescente i mlade ljude koji usvajaju i druge kulturne kontekste (Berman, You, Schwartz i Mochizuki, 2011).

GLOBALIZACIJSKI KONTEKST

Prelazak adolescenata u odraslost, u kontekstu globalizacije, donosi rizike i prilike u procesu tranzicije. Nema više univerzalne generacijske navigacije u prelasku iz jedne generacije u drugu. U pojačano globalizovanom svetu, ispoljenim kulturnim razlikama dodatno se komplikuje proces odrastanja u vitalnim poljima kao što su seksualnost, brak, posao, moralne vrednosti, jezik, ishrana i mediji (Jensen et al. 2011). "Globalni identitet" je osećanje pripadnosti svetskoj kulturi i uključuje svest o događajima, praksama, stilovima i informacijama koje su deo globalne kulture. "Lokalni identitet" je smešten u lokalne uslove, okruženje i lokalne tradicije iz kojih pojedinci potiču (Arnett, 2002). Lokalna i globalna kultura se mogu posmatrati u interakciji koja u izgradnji identiteta ima različite pravce. Komplikacije koje je uticaj globalne kulture uneo u stvaranje identitetskih formacija posebno pogađaju mlade koji potiču iz ne-zapadnih kulturnih tradicija (Jensen et al.

2011). Oni su izloženi većem riziku od identitetske konfuzije, konstantno su izazvani da pomiruju poruke iz njihove lokalne sredine sa porukama iz globalne kulture. Rizik koji donosi ova situacija dovodi do nedostatka posvećenosti i marginalizacije, poremećaja u mentalnom zdravlju (korišćenje supstanci, samoubistva, depresivnost,ekstremizam), kulturnom jazu između adolescenata i njihovih roditelja (različiti stavovi o vrednosti roditeljskog autoriteta i adolescentnoj autonomiji). Sa druge strane, dobre prilike koje adolescenti dobijaju u procesu globalne akulturacije odnose se na mogućnosti njihovog uključivanja u omladinski građanski život (Jensen et al. 2011).

Disonante koje proizvodi akulturacija mogu biti dvojakog tipa. Jedan se odnosi na probleme imigracije, dok je drugi izazvan procesom kulturne globalizacije. Rezultat kulturnog prilagođavanja kao rezultat migracije se razlikuje od procesa koji su zasnovani na uticaju globalizacije (adaptacija koja nastaje usled kontakta sa drugim kulturama posredovnim globalizacijskim procesima). Prva nastaje kao dodavanje preovlađujućeg kulturnog identiteta etničkom identitetu pojedinca, dok je druga proces prihvatanja izdvojenih elemenata lokalne i globalne kulture (Chen et al. prema Schwartz, 2012). Konflikti koji nastaju u procesu akulturacije pojačavaju agresivnost adolescenata na relaciji roditelj-dete, povećavaju rizična ponašanja i smanjuju porodičnu koheziju. Novi obrasci definisanja porodičnih odnosa su pod snažnim uticajem globalne kulture i njihovi efekti se ispoljavaju snažno, poput efekata koje izaziva imigracija. Uticaj i posledice globalizacije na kulturu mladih se može posmatrati kao lokalna interpretacija globalne kulture, kao prihvatanje njenih simbola i značenja u svetlu lokalnog i svakodnevnog života.

Pojam međukulturalne otpornosti se odnosi na dinamičke sposobnosti pojedinaca da se prilagode kulturnim promenama i nastave sa samorazvojem. U samom centru otpornosti je sagledavanje promene stvari i prilagođavanje uz optimizaciju rasta. Vrlo mali broj ljudi uspeva da održi konzistentno stanje normalnog funkcionisanja i emocionalne stabilnosti u stanjima nevolje i krize. Ranjivost u odnosu na promene je važna isto koliko sposobnost da se prevaziđu te promene. Sposobnost ustajanja i oporavka, kao kretanja nakon teških situacija ne treba meštati sa nehumanim kapacitetima bezbolnog i beskrupuloznog prolaženja kroz svakovrsne krize. Kriza se sastoji od opasnosti i prilika, a otpornost podrazumeva suočavanje sa težim putem, koji podrazumeva patnju i hrabrost. Aspekt hrabrosti u prilagođavanju novim situacijama bazira se na optimističkom osećanju da nevolja može biti prevaziđena i da se može uspostaviti kontrola nad situacijom. Adaptacija nije samo suočavanje sa nepoznatim, već i sa

samim sobom. To je složen i nepredvidljiv proces koji zahteva odstupanje od poznatog i suočavanje sa stvarima koje "ne slede nesvesni kulturni program pojedinca" (Kim, 1988:52). Traženje unutrašnjeg balansa i stabilnosti u novim kulturnim okolnostima uglavnom započinje reakcijom koja priziva poznata iskustva i osećanja i u njima traži sigurnost i zaštitu. Prizivanje poznatih mesta u kojima su se osećali sigurno i zadovoljno, kao i konteksta u kojima mogu ostvariti kontrolu nad svojim osećanjima i reakcijama može dovesti do neprijateljskog odnosa prema novim kulturnim okolnostima. Međutim, pre ili kasnije, promena će dovesti do otvorenijeg pristupa i promene percepcije. Stres je uprkos negativnim konotacijama deo dinamičkog procesa koji, na kraju, dovodi do prilagođavanja i rasta u kao i kreiranja odgovora na nove kulturne okolnosti (Kim,1988).

Odnos između otpornosti i globalizacije kao tipa akulturacije zavisi od sposobnosti za adaptaciju na brze promene. U ovom procesu otpornost ima tri osnovne funkcije, sposobnost da apsorbuje smetnje i nastavi da održava svoje osnovne attribute, sposobnost samoorganizacije i sposobnost za učenje i adaptaciju u kontekstu promena. Globalizacija je izuzetno složen proces koji ima mnogo manifestacija i dotiče sve sfere ljudske aktivnosti. U tom nepreglednom mnoštvu aspekata i dimenzija globalizacije, promena je centralna za razumevanje odnosa otpornosti i globalizacijskih procesa. Dinamičnost globalizacije u koju je utkana moćna racionalnost nauke i kulturni individualizam predstavljaju temelj tehnološkog razvoja i socijalnih inovacija koji istovremeno pružaju opravdanje za ekspanziju i izazivaju odbijanje (Harvi, 1989; Giddens, 1990). Moć globalizacije je u tome što se i oni koji odbacuju kapitalizam i modernost moraju boriti sa njima, moraju da misle i govore na način koji je generisan u okvirima koji su njima dati.

Modernost koju promoviše elita i država istovremeno zahteva i učešće običnih ljudi, jer su mediji i drugi izvori stimulisani da ih uključuju u modernost, naročito kroz povećanje potrošnje na globalnom nivou. Izuzetno važan podsticaj ekonomskoj globalizaciji se odvija kroz masovni tržišni kapitalizam. Veliki deo ekonomske moći globalizacije proizlazi iz podsticanja i širenja potrošnje. Globalizacija obuhvata raznovrsne staze, iskustva i interakcije. Ona nije homogena sila, nju oblikuju pojedinci i grupe sa posebnim interesima, interakcijama na različitim mestima i u različitim vremenima. Razlike se povećavaju kroz produkciju i globalno rasprostiranje svakodnevnih simbola masovne potrošnje ili kroz globalne migracije. Globalizacija za neke znači prednost, a za druge podrivanje kvaliteta života i produbljivanje ekonomske i socijalne nejednakosti (O'Brien i Leichenko,2003).

Globalizacija je od posebnog značaja za otpornost jer povećan broj interakcija odgovoran za promenljivost ljudskih ekosistema i priziva nove oblike socijalne i ekološke interakcije. Ove interakcije često deluju kao potkopoavanje sastavnih stabilizacijskih struktura, kao procesi koji podstiču otpornost na određeno vreme i na određenim mestima. Ključni zadatak savremene društvene nauke u razmišljanjima o otpornosti da se razdvoje i kritikuju efekti globalizacije u svojim posebnim interakcijama, i da se postave temelji i predlozi koji bi njene različite efekte preusmerili na načine koji su socijalno pravedniji. I ako, globalizacija ima tendenciju narušavanja održivosti, njena raznolikost i osporavanje nude potencijalne mogućnosti za napore i saveze koji bi je smestili u poželjne oblike otpornosti (Armitage i Johnson, 2006)

Biti otporan znači suočavati se promenama kroz njihovo priznavanje i koristiti ih kao podsticaj za unapređenje i razvoj. Osoba koja je razvila visoko samopuzdanje i samoefikasnost uspešno se suočava sa izazovima razvijajući jak osećaj kontrole nad sopstvenim iskustvima, prevashodno kroz aktivnosti u koje je uključena.

ZAKLJUČAK

Otpornost treba posmatrati u vezi sa socijalnim determinatama okruženja pojedinca (Ungar,2008). Ona je kombinacija pozitivnih ličnih sposobnosti i pozitivnih spoljnih izvora. "Stepen otpornosti koje ispoljava osoba u određenom kontekstu ispoljen je u onoj meri u kojoj kontekst sadrži elemente koji podstiču ovu otpornost" (Gilligan 2004:94). Rešenja koja preduzima pojedinac situacijama nevolje mogu biti manje ili više uklopljena u normativni okvir zajednice, te se otpornost može posmatrati i kao stepen ove uklopljenosti. Takođe, treba imati u vidu da osoba može ispoljiti izrazitu otpornost u specifičnom kontekstu i suočavanju sa jednom vrstom rizika i izazova, dok u nekom drugom kontekstu i pred nekim drugim rizikom to ne mora biti slučaj.

Sociološka perspektiva podrazumeva sagledavanje kriterijuma kojima se ocenjuje uspešnost u ostvarivanju razvojnih zadataka u postojećim strukturnim i vrednosnim koordinatama. To su ne samo porodični i van-porodični konteksti, već generalni materijalni i kulturni uslovi koji formiraju različite vidove otpornosti.

LITERATURA

- (1) Alvord, M. K., Grados, J. J. (2005). Enhancing resilience in children: A proactive approach. *Professional Psychology: Research and Practice*, 36(3), 238–245, <http://dx.doi.org/10.1037/0735-7028.36.3.238>
- (2) Arentt, J.J.(2002) The Psychology of Globalization, *American Psychologist*, 57, pp.774-783
- (3) Armitage, D., Johnson. D. (2006) Can resilience be reconciled with globalization and the increasingly complex conditions of resource degradation in Asian coastal regions? *Ecology and Society* 11 (1):2.[online]URL:<http://www.ecologyandsociety.org/vol11/iss1/art2/>.
- (4) Benard, B. (1991). *Fostering Resiliency in Kids: Protective Factors in the Family, School, and Community*. San Francisco: Far West Laboratory for Educational Research and Development. [ED 335 781](#).
- (5) Benard, B. (1997). *Turning it around for all youth: From risk to resilience* [ERIC.CUE Digest No. 126]. New York: ERIC Clearinghouse on Urban Education
- (6) Benard, B.(2004) *Resiliency: What We Have Learned*, San Francisco: West End
- (7) Bender, K. et al. (2007) Capacity for survival: Exploring strengths of homeless street youth. *Child Youth Care Forum*, 36(1). pp.25-42.
- (8) Berman, S. L., You, Y., Schwartz, S., Teo, G., & Mochizuki, K. (2011). Identity exploration, commitment, and distress: A cross national investigation in China, Taiwan, Japan, and the United States. *Child & Youth Care Forum*, 40, 65-75
- (9) Bottrell, D. (2009). Understanding 'marginal' perspectives: Towards a social theory of resilience. *Qualitative Social Work: Research and practice*, 8(3): 321–339.
- (10) Bronfenbrenner, U. (1979). *Ecology of human development*. Cambridge MA: Harvard University Press.
- (11) Bronk, K.C.(2005) Portraits of purpose: A study examining the ways a sense of purpose contributes to positive youth development (Dissertation Abstracts International (AAT 3187267)
- (12) Damon, W., Bronk, K. C. (2007). Taking ultimate responsibility. In H. Gardner (Ed.), *Responsibility at work: How leading professionals act (or don't act) responsibly*, pp. 21–42. San Francisco: Jossey-Bass
- (13) Dodge, K. A., Coleman, D. L. (2009). Introduction: community-based prevention of child maltreatment. In K. A. Dodge & D. L. Coleman

- (Eds.), *Preventing child maltreatment: Community approaches*. pp. 1-8. New York, NY: Guilford.
- (14) DuMont, K. A., Widom, C. S., i Czaja, S. J. (2007). Predictors of resilience in abused and neglected children grown-up: The role of individual and neighborhood characteristics. *Child Abuse & Neglect*, 31,255-274.
- (15) Elliott, D., Menard, S., Rankin, B., Elliott, A., Wilson,W., i Huizinga, D. (2006). *Good Kids from Bad Neighborhoods: Successful development in social context*. New York, NY: Cambridge University Press.
- (16) Fergusson, D., Horwood, L. (2003). Resilience to childhood adversity: Results of a 21 year study. In: *Resilience and Vulnerability: Adaptation in the Context of Childhood Adversities*, ed. S. Luthar. Cambridge University Press. pp.130- 155.
- (17) Garmezy, N. (1987). Stress, Competence, and Development: Continuities in the study of schizophrenic adults, children vulnerable to psychopathology, and the search for stress-resistant children. *American Journal of Orthopsychiatry*, (57), 159-174
- (18) Giddens, A. (1990) *The consequences of modernity*. Stanford University Press, Stanford, California, USA.
- (19) Gilligan, R. (2001). *Promoting resilience: A resource guide on working with children in the care system*. London: British Agencies for Adoption and Fostering.
- (20) Gilligan, R. (2004). Promoting resilience in child and family social work: Issues for social work practice, education and policy, *Social Work Education*, 23, 1, pp. 93-94.
- (21) Harvey, D. (1989). *The condition of postmodernity: an enquiry into the origins of cultural change*. Basil Blackwell, Oxford, UK.
- (22) Haugen, H.(2000). *Prevention of Youth Violence*, Cornell Cooperative Extension, <http://hdl.handle.net/1813/71>
- (23) Havighurst,R.(1972)*Developmental Tasks and Education*, New York: Random House
- (24) Hine, J., Welford, J. (2012). Girls' Violence: Criminality or Resilience. In: Ungar, M. *The Social Ecology of Resilience: Culture, Context, Resources and Meaning*. New York: Springer. pp. 157-169
- (25) Jensen, L.A.(2003). Coming of Age in a Multicultural World: Globalization Adolescent Cultural Identity Formation, *Applied Developmental Science*, Vol.7., No.3,pp.189-196.
- (26) Jensen, L.A., Arentt, J.J., McKenzie, J.(2011). Globalization and Cultural Identity Developments in Adolescence and Emerging Adulthood. In *Handbook of Identity Theory and Research*. ed.Swartz, S.J. et al. New York: Springer.

- (27) Kiang, L., Fuligni, A.J. (2010). Meaning in life as a mediator of ethnic identity and adjustment among adolescents from Latin American, Asian, and European American backgrounds. *Journal of Youth and Adolescence*, 39, pp. 1253-1264.
- (28) Kim, Y. Y. (1988). *Communication and Cross-cultural Adaptation: An Integrative Theory*. Clevedon, United Kingdom: Multilingual Matters.
- (29) Lettieri, E., Masella, C. i Radaelli, G. (2009). Disaster management: findings from a systematic review, *Disaster Prevention and Management*, Vol. 18 No. 2, pp. 117-136.
- (30) Lipsitt, L.P., Demick, J. (2012). Theory and measurement of resilience: Views from development: in M. Ungar (ed.) *The Social Ecology of Resilience: A Handbook of Theory and Practice*, pp.43-51, New York: Springer
- (31) Luthar, S., Cicchetti, D., i Becker, B. (2000). The construct of resilience: A critical evaluation and guidelines for future work. *Child Development*, 71 (3), 543– 562.
- (32) Mariano, J. M. (2007). The e relationship of purpose to character strengths in emerging adulthood. Dissertation Abstracts International. (AAT 324590)
- (33) Masten A, Coatsworth JD. (1998). The development of competence in favorable and unfavorable environments: Lessons from research on successful children. *American Psychologist*. (53):205–220
- (34) Masten, A. S., i Reed, M.-G. (2002). Resilience in development. In C. R. Snyder & S. J. Lopez (Eds.), *The handbook of positive psychology*, pp. 74–88. New York: Oxford University Press.
- (35) Masten, A. (2001) Ordinary Magic: Resilience Processes in Development, *American Psychologist*, Vol. 56, No. 3, p.227-238
- (36) Masten, A.S. (2013). Global Perspectives on Resilience in Children and Youth, *Child Development*, DOI: 10.1111/cdev.12205
- (37) Merry, S.E. (2001) Changing Rights, Changing Culture, in *Culture and Rights: Anthropological Perspectives*. Cowan, J.K. et al. 31-55, Cambridge University Press.
- (38) O'Brien, K. L., and Leichenko, R. (2003). Winners and losers in the context of global change. *Annals of the Association of American Geographers* 93(1):89-109.
- (39) Pooley, J., Cohen, L. (2010). Resilience: A Definition in Context. *Australian Community Psychologist*, 22(1), pp.30 - 37.
- (40) Sanders, J., Munford, R. & Liebenberg, L. (2012). Young People, their Families and Social Supports: Understanding resilience with complexity theory. In M. Ungar (Ed.) *The Social Ecology of Resilience*

- A handbook of theory and practice pp. 233-246. New York, USA: Springer
- (41) Schilling, T. A. (2008) 'An examination of resilience processes in context: The case of Tasha', *Urban Review*, vol. 40, pp. 296-316.
- (42) Schwartz SJ, Pantin H, Sullivan S, Prado G, Szapocznik J. (2006) Nativity and years in the receiving culture as markers of acculturation in ethnic enclaves. *Journal of Cross-Cultural Psychology*. 37:345–353. [PMC free article] [PubMed]
- (43) Smith, P., Bond, M.H., Kagitcibasi, C. (2006) *Understanding Social Psychology across Cultures: Living and Working in a Changing World*. London: Sage Publications
- (44) Tarter RE, Vanyukov M. (1999) Re-visiting the validity of the construct of resilience. In: Glantz MD, Johnson JL, editors. *Resiliency and development: Positive life adaptations*. Plenum; New York: pp. 85–100.
- (45) Theron, L.C., Liebenberg, L., Ungar M. (2015) *Youth Resilience and Culture: Commonalities and Complexities*, New York: Springer
- (46) Ungar, M. (2004) A constructionist discourse on resilience: Multiple contexts, multiple realities among at-risk children and youth. *Youth and Society*, 35(3), pp.341–365
- (47) Ungar, M. (2008). Resilience across Cultures, *British Journal of Social Work*, 38, pp.218–235
- (48) Ungar, M. (2011). The social ecology of resilience: Addressing contextual and cultural ambiguity of a nascent construct. *American Journal of Orthopsychiatry*, 81(1), 1–17. doi:10.1111/j.1939-0025.2010.01067.x
- (49) Ungar, M. (2012). (Ed.) *The Social Ecology of Resilience – A handbook of theory and practice*. New York, USA: Springer.
- (50) Ungar, M., Brown, et al. (2007). Unique pathways to resilience across cultures. *Adolescence*, 42(166), 287–310.
- (51) Ungar, M., Brown, M. et al. (2008) Distinguishing Differences in pathways to resilience among Canadian Youth, *Canadian Journal of Community Mental Health*, 27(1), pp.1-13
- (52) Ungar, M., Liebenberg, L. (2005) The International Resilience Project: A mixed methods approach to the study of resilience across cultures. In M. Ungar (ed.), *Handbook for working with children and youth: Pathways to resilience across cultures and contexts* (pp.211–226). Thousand Oaks, CA: Sage
- (53) Werner, E., & Smith, S. (1992). *Overcoming the odds: High risk children from birth to adulthood*. Ithaca, NY: Cornell University Press
- (54) Wong, P. T. P., Wong, L.C.J. (2012). A Meaning-Centered Approach to Building Youth Resilience in *The human quest for meaning: Theories,*

research, and applications, Wong, P. T. P (ed). New York, NY:
Rutledge. pp. 585-619

THE CULTURAL DIMENSION OF THE CONCEPT OF RESILIENCE

The resilience concept can be understood as a new approach to the risk challenges of contemporary society. It is especially marked within the young generation. Having in mind the circumstances provoked by the complex globalization processes, the concept of resilience considers the culturally and contextually related individual capacities for coping with risks and these intensive changes. The paper examines the nature of the defensive factors, as well as their contextual and cultural sensibility and their possible significance beyond their originating Western societies. Considering all the particularities of many contexts of the resilience in various national cultures, presumably Western and beyond, is immanent for the analysis of the resilience concept. These resilience and protection factors should be observed as a part of the whole picture, where the individual, and especially societal factors, are highly encouraged by the societies.

KEY WORDS: resilience / culture / protective factors / globalization / adaptation